

Imre Sándor helye a magyar pedagógiai irodalomban

Deák Gábor

A magyar pedagógiai közgondolkodás, s ennek körében első sorban a protestáns világnézet formálásában *Imre Sándor* pedagógiai tanításai központi szerepet töltek be már az első világháború előtt és alatt, majd a forradalom idején, de különösen a Trianon utáni Magyarországon. Hatásának kulcsa puritán, önmagához szigorú erkölcsi felfogásában, életvezetésében kereshető, amelynek normái szerint ellene volt mindennek, ami a változó történelmi körülmények között romboló lett volna. Mindig olyan utat keresett és mutatott, amely az építés, a nemzeti megmaradás lehetőségeit fogalmazta meg. Életművének értékén nem változtat, hogy a jobb- és baloldali ideológiák egyaránt bírálták nevelési koncepcióját és rendszerét, sőt időszerűségét jelzi, hogy hovatovább visszatérünk hozzá.

Pedagógiai munkásságát, kultúrpolitikai szerepét az alábbi kérdések megvizsgálásával igyekszem bemutatni: (1) Az indíttatása: a *Böhm-Schneller* iskola, (2) A hagyományok vonzásában: *Apáczai, Széchenyi, Eötvös, Wesselényi* gondolatai *Imre Sándor* pedagógiájában, (3) A nemzetnevelés fogalma és tartalma *Imre Sándor* gondolatrendszerében, (4) Nevelésméleti rendszere, (5) *Imre Sándor*, a kultúrpolitikus, (6) *Imre Sándor*, a magyar közoktatásügy szervezője.

Imre Sándor indíttatása, a Böhm-Schneller iskola

Imre Sándor a kolozsvári Református Gimnázium elvégzése után a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara hallgatója lett. Ez az Egyetem a múlt század végén és e század elején vonzotta a filozófia-pedagógia iránt érdeklődőket. *Böhm Károly* és *Schneller István* előadásai az egész országból vonzották oda a hallgatókat. Az 1896-ban Nagyenyedről oda telepített Református Teológiai Fakultás nemcsak formailag, illetve szervezetileg tartozott az egyetemhez, hanem szellemileg is szorosan kapcsolódott hozzá. *Halasy-Nagy József* „A filozófia” című könyvében ezt írta: „A filozófus a szellem papjává magasztosult és zordon tanításának fensége nem tévesztette el hatását azokra a protestáns teológusokra, akik *Böhm* lábainál ülve hallgatták fejtegetéseit.” (1944. 300. o.) *Böhm* tanítványa volt *Ravasz László, Bartók György, Tankó Béla, Tavasz Sándor*. *Halasy-Nagy* ide sorolja még *Pauler Ákost* is, aki tanszékének örököse volt.

Böhm Károly (1846–1911) szellemfilozófiája, értékrendszere a neokantiánus filozófia kritikai idealista önálló rendszere, amely a valóság magyarázatában az adott valóság és a benne élő ember összetartozásának megértését tette vizsgálatá tárgyává. „Az ember és világa” című műve kötetekben azt bizonyította, hogy a kettő elválaszthatatlanul összetartozik. Tanítványa, *Bartók György*, aki a mű IV. kötetét, az „Etikai érték filozófiája” című részt összefoglalta és megírta mestere életrajzát, az „*Eszme*” filozófiai vizsgálatával, az „*abszolút Eszme*” fogalmával mutatta fel a „Szellem” végső forrását, a tudatot, amelyen aztán *Tavaszy Sándor* kimunkálta a *transcendens filozófia* gondolatrendszerét.

Böhm filozófiája azonban nemcsak a filozófusokra volt hatással, hanem a pedagógusokra is. *Tankó Béla* úgy foglalta össze *Böhm* életművét, hogy „*Böhm* filozófiájának minden egyes történetileg kialakult tagozata, ismeretelméleti törzse éppúgy mint lélektana és főleg értékelmélete, együttesen lesz forrása a pedagógia számára is az elméleti és gyakorlati nyereségnek”. (*Kemény*, 1935. 252–253. o.). Ebből a kiindulásból jött létre *Varga Béla* (1909) „A lelkiismeret” című disszertációja, amelyben *Böhm* „Az idea értékelméleti fontossága” (*Magyar Filozófiai Társaság Közlönye*, 1901) című fejtegetései, *Wundt* „Ethika”-je (1907) és *Böhmnek* a korábban már említett „Az etikai érték filozófiája” műve alapján adott filozófiai-etikai rendszert a lelkiismeret szabadságának hangsúlyozásával. Ehhez hasonló *Gönczy Lajos* „Az érzelem problémája” (1914) című értekezése, amelyben *Wundt* tapasztalati lélektana, *Münsterberg* kísérleti lélektana felhasználásával ugyancsak filozófiai-etikai problémát dolgozott ki. *Böhm* hatása sokáig kimutatható a magyar, főleg protestáns filozófiai irodalomban.

A kolozsvári egyetemen *Böhm* szellemi társa *Schneller István* (1847–1939) volt, akinek „személyiség pedagógikája” sok tanítványt nevelt. Így *Imre Lajost*, aki „A gyermek vallása” című disszertációval indult, *Kis Eleket*, aki a vallás és erkölcs viszonyának vizsgálatával foglalkozott, *Gál Kelemt*, aki ugyan *Brassai Sámuel* filozófiájáról írta disszertációját, később pedig az unitárius iskoláztatás szervezője és irányítója volt.

Schneller leghívebb tanítványa mégiscsak *Imre Sándor* volt, aki valóság-szemléletével konkrétan tette azt, amit ő vallásos-pietista lelkületével elméletileg kidolgozott. *Imre* ügyelt arra, hogy a tanítványt ne tiszteljék jobban, mint mesterét. Amikor 1943 májusában a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai Intézetében (Jókai u. 11.) ünnepség keretében elhelyezték *Schneller István* portréját, emlékbeszédemben párhuzamot vontam *Schneller István* és *Imre Sándor* pedagógiája között. Az ott jelen lévő *Baranyai Erzsébet* elvitte a beszéd szövegét *Imre Sándornak*, aki azzal a megjegyzéssel küldte vissza: „A köztem és *Schneller* közti különbség az én tanultságbeli fogyatékoságomnak tudható be”.

Schneller tanítványa volt *Makkai Sándor* is, aki „Bevezetés a személyiség pedagógiájába” (1912) címen írta meg doktori disszertációját. A felsoroltak mellett országszerte szinte minden középiskolában találkozunk olyan tanárok nevével, akik a kolozsvári Országos Középiskolai Tanárképző Intézetből kerültek ki.

A hagyományok vonzásában

Imre Sándor pedagógiai irodalmi munkásságának kezdetét a „Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről” című 1904-ben megjelent művével kötik össze.

Első munkája azonban nem ez volt, hanem az „Alvinczi Péter kassai prédikátor élete” című doktori disszertáció 1898-ban. Az előbbi mű már egyetemi magántanári munkája volt. 1901-ben a kolozsvári Református Kollégiumban mondott székfoglaló beszédében – „Pálya kezdetén” – abban jelöli meg az iskola feladatát, hogy az a kulturális haladás szolgálata (Imre, 1901. 2. o.). *Eötvös* programjából indul ki, a jogegyenlőség, a szabadság és nemzetiség gondolatából. Úgymond: „A XX. század kezdetén, a dualizmus válsága időszakában, amikor már farkasszemet néztek egymással az európai népek” az „új században jelek szerint ez eszmékért újból küzdeni kell s a küzdelemben vezetőnek a nemzetiség eszméje látszik” (Imre, 1901. 23. o.). Azt is hozzátette, hogy „a nemzetiség eszméje ma még nem békés eszme, s talán soha nem is lesz az, ezért tehát ilyen korban az az iskola feladata, hogy a nemzetet a nemzetek küzdelmében való megállásra képessé tegye, s így a nemzet szabadságát megóvja” (Imre, 1901. 31. o.). Ezt a szellemi felemelkedés, az erkölcsi jó útján látta elérhetőnek.

Magántanári előadása „A magyar nevelés történetének jelentősége” volt. Ebben *Széchenyi*, *Eötvös*, *Wesselényi* tanításai alapján azt hangsúlyozta, hogy a nemzetiség eszméje a kiindulási alap, ami nem juthatott érvényre, „mert nem volt előkészítve az útja” (Imre, 1905. 9–10. o.). Bár nem volt olyan élehangú bírálata a hazai állapotokról mint *Adynak* a „Petőfi nem alkuszik” című írásában, hogy tudniillik: „Nem mondjon bennünket senki országnak és nemzetnek; püspökök és mágnások birodalma vagyunk”, a feladatot a *közjó* szolgálatában jelölte meg. Ez a *nemzeti nevelés* tartalma is. Schol sem találkozunk *Imre Sándor* pedagógiájában az utódállamok ma is hangoztatott valamiféle *nemzetállam* eszméjével, vagy totális struktúra fogalommal, hanem „az egyén és az egész (emberiség) között lévő középen lévő kör a nemzet [...] A *nemzeti nevelés* a neveléstudomány mindenik irányából következik, a személyiség nevelésének pedig alapelvéből fakad” (Imre, 1912. 12.). A nemzet az a közösség – mondja, s ez *Széchenyi* tanítása is –, amelyben az egyes érvényesül mint az egész emberi közösség tagja. Az egyes ember mint egyén értékes tagja a nemzetnek, s a nemzetek saját egyéniségük alapján szolgálják az emberi közösséget. Ebben *Széchenyi* gondolatai alapján a nemzeti egyéniség megőrzése a cél, ennek nemes kifejtésével. E cél túlterjed a nemzetten, mert az egyetemes emberi elv van benne, az egyéniség elve is, amely itt is, csakúgy, mint az egyes ember nevelésében, az egyéni sajátosságokat veszi alapul. Ennek kimunkálása érdekében kell foglalkozni az *önismeret* kérdésével. Hivatkozik *Széchenyi* „Politikai programtörzsek” című művére, ennek alapján írja, hogy a maga korában *Wesselényi*, *Eötvös* gondolatainak nem volt kellő hatása. De ennek alapján jelöli ki a magyar neveléstudomány feladatát, amibe beletartozik a magyar neveléstörténet megírása is, az iskolatörténet, művelődéstörténet, a közoktatás szervezetének története mellett.

Elejét véve az olyan pejoratív és felületes gondolatoknak, hogy *Imre Sándor Széchenyi* nevelési gondolatainak összefoglalásában, illetve a *nemzetnevelés* fogalmában olyan nacionalista elveket hirdet, amelyeket általában ma ezen a szón értenek az emberek, illetve emeljük ki az Erdélyi Közművelődési Egyesületben.

1907-ben *Zilahon* tartott „Wesselényi Szózata és a köznevelés” című előadását, amelyben éppen a nemzetiségek felől indult nacionalizmus veszélyére hívta fel a figyelmet, azaz tulajdonképpen védekezésre vállalkozott, ami joga, hanem kötelessége is min-

denkinek. Ebben az előadásában a *közös érdek*, a *kölcsönös megértés*, az ezek által létesülő *nemzeti egység* lehetőségeit fejt ki. Az „ország forrongó állapotára” hivatkozik, aminek oka az, hogy az ország lakóit az 1848 utáni fejlődés, a kiegyezés nem tette polgárokká, nemzetiségek, vallások szerint szétdarabolt ország lettünk. Ezért csak az *értelmi fejlődés* segít a jogok megértésében. Az igazi erkölcsi műveltség megtanít a mások velük született jogainak tiszteletére. Kiemeli, hogy a nemzeti érzés nem nyomhatja el az egyesek jogait, tiltakozik a nemzeti elzárkózás ellen, ellene van a „betyáros” magyarságnak, a szólamoknak. Ezért van szükség jó iskolákra, népünk jelleméhez és állásához alkalmazott népnevelésre. Csak így lehet alkotmányos létet teremteni, törvénytisztelő polgárokat nevelni.

Bár a legismertebb, a már említett *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről* című mű után, 1907-ben jelent meg az *Apáczai Csere Jánosról* szóló tanulmány (*Imre, 1907*), a történetiséghez ragaszkodva előbb erről is szólunk. *Imre Sándor* ebben az írásában rámutatott arra, hogy a nevelés, amelynek feladata a nemzeti kultúra szolgálata, csak nemzeti lehet, vagyis olyan, amely számol a nemzet helyzetével és tekintettel van a nemzet jövőjére is. A nemzeti tudatosságot *Apáczai* is hangsúlyozta, s „Ébresztő” szavában szenvedéllyel fejezte ki: „Ideje felébredned, te álmos, hályogos szemű magyar nép! Kelj fel és állíts iskolákat!” (*Apáczai, 1907*) Ő is a környező népek között felismert nemzeti hivatásként a magyarság sajátos kultúrájának, szellemi önállóságának eszméjét emeli ki, hisz tudás, műveltség szükséges, hogy megmaradhassunk, – mondja. Ez *Apáczai* kolozsvári székfoglaló beszédében olvasható. A műveltséget azonban nemcsak a béke fenntartása eszközéül tekinti, hanem a háború folytatásának is elemi feltételeként és egyetlen módjaként a tanult férfiak nagy számát jelöli meg, amint azt majd *Széchenyinél* is látni fogjuk. *Bethlen Miklós* írta *Széchenyiről*, hogy „a legkisebb azok között, akik vezetni képesek, de azok között, akik ezt tenni akarják, a legnagyobb”. *Imre Sándor* utal arra is, hogy *Apáczait* is a nemzetismeret vezette, amikor megfogalmazta pedagógiai elveit. A hibák tudatosítása, megismertetése után a javítás és építés a nevelő feladata. Ehhez a nevelő hivatástudatára van szükség. *Apáczait* a tudományosság, lelki nemesség, a nemzet szigorú erkölcsi bírálata teszi nemzetnevelővé, jóllehet szinte az erőszakig követelő igénye sok ellenséget szerzett neki.

Imre Sándor szinte valamennyi írásában visszatér gróf *Széchenyi István* nevelői gondolataihoz, amelynek forrásanyagát igen alapos, több évig tartó gyűjtő, kutató munkával állította össze a „Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről” című 1904-ben kiadott művében. Az 1912-ben a Magyar Természettudományi Társaság Széchenyi-sorozatában megjelent „Széchenyi és a magyar nevelés jövője” című előadása összefoglalása mindannak, amit az 1904-ben kiadott nagy művében írt. Ehhez a műhöz, a „Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről” címűhöz mottót is írt: „Jövendőnk alapja nem egyéb mint nemzetiségünk biztosítása és nemesebb kifejtése.” (*Imre, 1904. 13. o.*)

A műnek a kiindulása is újszerű. Szakít az addigi hagyományos elméleti alapozással. Úgy mond: „A nevelés elméletét nem elvont elméletnek nevezett okoskodások állapítják meg, sőt éppen az életnek kell benne alapul szolgálnia...alkotója a jövőbe néz”. (*Imre, 1904. 3. o.*)

Imre tiltakozik az ellen, hogy a nemzeti nevelést üres jelszóként használják. Az a kérdés, hogy a nemzetnek az emberiség körében lévő sajátos helyzete, a legközelebb reá váró feladat mit parancsol. *Felmérire* hivatkozik, aki „A neveléstudomány kézikönyve” című művében azt írta: „... a nemzeti nevelés célja és eszközei és az általános nevelés célja és eszközei egymással nem ellentétesek, sőt egymást kiegészítik” (idézi *Imre*, 1904. 104. o.). Szerinte a nemzeti nevelés az a folyamat, amely alatt a nemzet közös jellemvonásai a nevelt egyén egyéni jellemvonásainak fejlődéséhez alapul szolgálnak (*Imre*, 1904. 9. o.). Ezeket a nemzeti jellemvonásokat keresve fordul *Széchenyi István* munkáihoz, hogy azokból állítsa össze a nemzeti jellemvonásokat. Különösen a „Kelet népe” című műre épít, de *Széchenyi* más munkáiból is felhasznál mindent, ami a tárgyra vonatkozik. A kiindulás az ember boldogságkeresésében áll előttünk – mondja. Ez pedig *Széchenyi* szerint összefügg az emberi haladás vágyával, a tökéletesedés igényével. Így a nemzet nagysága, boldogulása is csak önmagában a nemzetben rejtezik. „[...] s ahol az emberek már nemzetet alkotnak, ott annak benső kifejtése mindennek a sarkalata, s hol pedig nincs nemzet, ott legelső a nemzetté alakulás, minden lakosnak az emberiség közös jogaiban való részesítése”. A *közjó* munkálása a feladat a haladás érdekében, amihez közös munka szükséges. Így a nemzet sok ember egyesülése a közjóért. Ezért harcolni kell a tudatlanság ellen. *Széchenyit* idézve fogalmazza meg: „A kiművelt emberfő sokasága a nemzet igazi hatalma”. Az érzélem csak a célt tüzi ki, az értelem a kormányzó. Az egyesekben ezt kell kifejleszteni a legmagasabb fokon.

Széchenyi műveiben kimutatja azt is, hogy a nemzetiség az, ami a fognak a zománc. Ha ez egyszer megtörik, megromlik, akkor a belső csont is rothad. „A nemzetiséget nem kell rontani!” Minden nemzet feladata, hogy külön-külön úton, saját pályáján, érenyeinek szebb kifejlésével ajándékozza meg az emberiséget. Minden nemzetnek meg kell őriznie nemzeti szellemét. A fejlődés ne sértse a nemzeti lélek eredetiségét, sajátosságait.

Az 1978-ban kiadott Pedagógiai Lexikon azt írja: „[...] a nemzetnevelés koncepciója kétségtelenül nacionalista jellegű: a nemzeti egység e művelődésügyi programja sokban jogosult volt a reformkorban, a polgári nemzetté válás időszakában, de továbbhirdetése az imperializmus viszonyai között már történelemellenes illuzionizmus”. Ugyanez a Pedagógiai Lexikon *Imre Sándor* pedagógiájához kötötten nacionalizmuson a „burzsoá ideológia fontos eszközét” látja, amely a más népek iránti gyűlölködést saját céljai elérésére használja fel. Sem *Széchenyi Istvánnál*, sem *Imre Sándor* megfogalmazásában sehol sem találkozunk ilyen gyűlölködéssel, hiszen mindketten tisztában voltak a soknemzetiségű ország sajátosságaival, amelyben a nemzethez tartozás szabadságon és lelki függetlenségen épül fel. Úgy gondolom, e kérdésben is revideálni kell azt a negatív beállítást, amely *Imre Sándort* is mintegy megbélyegezte a lejáratott és reakciónak bélyegzett nacionalizmus fogalommal. *Imre Sándor* azt mondja, hogy a nemzetnevelés által végzett munkát távoli, magas célok irányítják, de a célok itt a földön vannak, az emberiség életében elérhetők. „Végső cél az emberiség megdicsőítése, minél közelebb juttatása a tökéletességhez, minél teljesebb kivetkőzése a földi salakból, középszerűsügből. Közelebbi célja a nemzeti sajátosságok megőrzése és szeplőtlen eredetiségben való kifejtése, a nemzetiség biztosítása és erősítése” (*Imre*, 1904. 22. o.). De ez az egyes tökéletesítése

által érhető el, munkálható. A végső cél az emberiség tökéletesítése, de ez a közelebbi keretek között, a nemzet keretében lehetséges. Minden nemzet a maga célját kell elérje, az emberiség ekkor jut a tökéletességre (*Imre*, 1904. 254–255. o.). Hol van itt más nemzetek lenézése, gyűlölség vagy hatalmi erőszak?

Széchenyi gondolatait ismertetve *Imre Sándor* arról is szól, hogy az egyes nevelésben éppúgy, mint az egész, a nemzet nevelésében *önismeretre* van szükség, aminek következménye az *öntudat*, ebből ered az önbecsülés, az önbizalom. Ezen épül fel az erkölcsiség. Azt várja a neveléstől, hogy általa a polgári erény, igazságérzet és hazaszeretet kifejlül. Úgymond: lelki függetlenség és egyéni szabadság az alapja az ilyen hazaszeretnek.

Ebben a könyvében *Imre Sándor* arra is rámutat, hogy a magyar jellemvonásokat eddig sem nem ismerték fel, sem fejlesztésükre nem törekedett senki. Összevethetjük ezt a gondolatot akár *Karácsony Sándor*: Magyar világnézet (*Imre*, 1904. 24. o.), vagy *Szekfü Gyula*: „Mi a magyar?” (1943) vagy akár *Bartucz Lajos*: „A magyar nép” (1943) című munkáival, s láthatjuk, hogy *Imre Sándor* nemzetnevelési koncepciója, amelyben önismeretre épít, bár a maga korában elkésett próbálkozás volt, de sürgetően aktuális.

Imre Sándor a magyar köznevelési törekvéseket tanulmányozva nemcsak gróf *Széchenyi István* nevelési gondolataival foglalkozott, hanem érdeklődése báró *Eötvös József* művelődéspolitikai tevékenységére is kiterjedt. Előbb 1909-ben „Eötvös nem a múlté” című előadásában¹ foglalkozott ezzel, majd 1913-ban „Báró Eötvös József művelődéspolitikája” című publikációjában foglalta össze *Eötvös* kultúrpolitikai elveit, azok megvalósítására irányuló rendeleteit (*Imre*, 1913a). Írásaihoz forrásul felhasználta *Eötvös* más munkáit is, elsősorban „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra” (1851) című társadalomfilozófiai írását, könyvét, a „Beszédék” (1886) és a „Képviselőházi beszédék” köteteket (1870), sőt *Eötvös* szépirodalmi műveit is, mint a „Magyarország 1514-ben” című történelmi szempontból is forrásértékű művét. Ezek alapján alakította ki *Eötvösről* és írta le a polgári humanizmus vezéreszméje alapján *Eötvös* nemzetnevelői koncepcióját, hiszen a nemzetnevelés megfogalmazását elvégezte mind a *Gróf Széchenyi István* nézetei a nevelésről, mind pedig az 1912-ben önálló könyvként is megjelent „A nemzetnevelés” című könyvében. *Eötvös* művelődéspolitikai munkásságának vizsgálatában abból indul ki, hogy „vizsgálni kell az embert, annak társadalmi viszonyait, meg kell keresni az emberben uralkodó törekvéseket.” Másik alapgondolata, hogy minden haladás különböző egyének érintkezésétől (kapcsolatától) függ, de az uralkodó eszmék határozzák meg. Végül: a haladás mértéke a szükségétől függ. Ezeknek az elveknek alapján mondja *Eötvösről*, hogy kultúrpolitikus egyénisége a kor eszméinek hatása alatt alakult kiemelkedővé a nemzet történetében (*Deák*, 1943a). Egyénisége alakulásának tényezői az *újhumanizmus*, a *liberalizmus* és a *demokrácia*. Egész munkásságát az jellemzi, hogy a kor eszméinek hatása alatt igyekezett bevonni a nevelésbe a népet, jogokat adván neki. Így akarta lebontani azokat a gátló akadályokat, amelyek a nemzet megvalósulását gátolták, s ami az 1848-ban „megbolygatott” rendi társadalom után a nemzetfenntartó rétegek egymásközi jó vagy kevésbé jó viszonyulá-

¹ Ünnepi beszéd az Eötvös-alap 1909. évi Eötvös ünnepén. *Erdélyi Múzeum*, 26. kötet.

sában (egyesülésében illetve egyenlenségében) jut kifejezésre. A társadalmi ellentétet a *műveltségbeli különbségek* megszüntetésével igyekezett orvosolni. Ennek eszközeként a *nevelést* jelölte meg. A nevelés alapja pedig *Eötvösnél* is ugyanaz, ami *Széchenyinél*, a *haladás gondolata*. Csak egy reakció fenyegeti a hazát, emeli ki *Eötvös* gondolataiból *Imre*, az, amely ellene van a haladásnak. Az egyéni cél az erkölcsi személyiség kialakítása (*Schneller* hatása), a végső cél a közboldogság elérése. A nevelés tényezői *Eötvösnél* az állam, egyház, társadalom, család.

Az állampolgári nevelés gondolatát nálunk *Eötvös* fogalmazta meg először, de *Eötvösnél* is használja *Imre Sándor* a *nemzetnevelés* kifejezést. A célt *Eötvös* alapján úgy fogalmazta meg, hogy „ne legyenek osztályok, amelyek művelve nem lévén félrevezettessenek” (*Deák*, 1943b. 8. o.). Ezért van szükség jó népiskolákra, jó tanítókra. A Néptanítók Lapja megindítása, a pedagógiai szemináriumok szervezése is ennek a munkának az eszközei. Ezek alapján állítja *Eötvös Józsefet* is a nemzetnevelők sorába *Imre Sándor*.

A hagyományok és előzmények vizsgálatakor már szóltunk a *Wesselényiről* tett megállapításairól. Itt most csak azt ismétljük, hogy *Wesselényinél* is az *erkölcsi személyiség*, az *értelmi tehetséggel* felruházott egyén kinevelését hangsúlyozta azzal, hogy a *nép felemelése*, a *népnevelés* a legelső feladat. Úgy látta, hogy mind *Eötvösnél*, mind *Wesselényinél* a közművelődés kiszélesítése a *nemzetfennmaradás* eszköze.

Imre Sándor még más irodalmi, politikai forrásokra is épített, így *Bessenyei György*, *Teleki Sámuel* és mások munkáira. (Ezekre most nem térünk ki.)

A nemzetnevelés fogalma és tartalma *Imre Sándor* gondolatrendszerében

Imre Sándornak négy olyan összefoglaló művét ismerjük, amelyben kifejti a *nemzetnevelés* mibenlétét: (1) a „Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről” 1904-ben napvilágot látott művében, (2) „A nemzetnevelés” című 1912-ben kiadott könyvében, (3) „Széchenyi és a magyar nevelés jövője” című, a Magyar Természettudományi Egyesület Széchenyi-sorozatában megjelent füzetében (1912), valamint (4) „Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés” című 1942-ben kiadott munkájában. De szinte minden előadásában, publikációjában visszatér ehhez a gondolathoz.

Imre Sándor ebben a gondolatban látta és fogalmazta meg a *nemzeti megmaradás* lehetőségét. Már a „Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről” című munkájában (*Széchenyi* „Hitel”-e szellemében) harcol a *kozmpolitizmus* ellen, mondván: „Legkényelmesebb morál a kozmpolita morálja, amely a széphanzású címmel húzza ki magát minden konkrét kötelezettség alól”. A „világpolgár” szemben áll az állammal, egyházzal, társadalmi osztályokkal, csupán az emberiség egy tagjának tekinti magát.[...] Az erős a közért él, a gyenge a közt a maga számára igyekszik értékesíteni önmagának élve”. S ismét *Széchenyit* idézi (a *Világ* című művéből): „A becsületes embernek nem lehet semmi édesebb, mint akármiben is, ami a hon előmenetelét illeti, munkás részt venni” (*Széchenyi*, 1830. 151. o.).

A *nemzetnevelés* mibenlétét, tartalmát *Imre* így fogalmazta meg: „Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait mint ereklyét megőrizni, s szeplőtelen mineműségé-

ben kifejezni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakban ki-képezve végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, kérdelem: lehet-e ennél minden kesertől tisztább érzés, és ha csak mint hangya ilyen megdicsőítéshez egy paránnal is hozzájárulhatni, van-e emberek közt, kiktől lelki örömök el nem zárják, édesebb osztályrész? (Imre, 1904. 150. o.; 1912. 1. o.) Ezek *Széchenyi* szavai voltak, tőle vette át *Imre Sándor*. Hogy pedig a *nemzetiség*, hazafiság micsoda? A felelete ez, ugyancsak *Széchenyi István* szavaival: „A nemzetiség, hazafiság olyan természetes dolgok, amelyek az ember általában nem is gondolkodik, magára nézve egyezőnek, önként érthetőnek látja, s így minden mástól határozottan megkülönbözteti, hogy nemzetéhez, hazájához ragaszkodjék”. (Imre, 1912. 139. o.)

Feltehetjük a kérdést, ki az, aki ezt tagadja, vagy nem tartja erkölcsileg is indokoltnak, jogosnak. Az egyes tagja a nemzetnek, s ez hat reá, ennek célja határozza meg emberi célja felé az utat, s így határozottan a neki rendelt környezetben látjuk az egyest, ha a nemzet testében nézzük. Az pedig több helyen megfogalmazódott *Imrénél*, hogy a nemzet az a még legtágabb közösség, amelyen belül az egyes a maga tehetségét, erényeit kifejtheti. A kategóriák nála így következnek: emberiség, nemzet, egyes ember, és ez fordítva is igaz (Imre, 1912. 151. o.).

Nincs szó tehát semmiféle totalitásról *Imre Sándornál*. *Széchenyi* gondolatai alapján mondja, hogy az egyén megalégedettsége a fontos; de megalégedett-e vajon azzal, amit a nemzet önérzetes részeként a nemzet érdekében tett, haladhat-e állandóan a cél felé – kérdi.

Hogy erre feleletet kapjon, az egyénnek fel kell ismernie hivatását. A hivatás felismeréséhez pedig az *értelem* segít. Ezért a közösségnek érdekében áll a lehető legtöbb ember értelmi fejlődése, kiművelése. Nem más ez a gondolat, mint volt *Apáczai Csere Jánosé*, és mindazoké, akik hazánk, népünk jövőjéért felelősséget éreztek és vállaltak.

De mi a nemzet? Ő teszi fel *Imre Sándor* is a kérdést. *Eötvös*, *Széchenyi* és *Wesselényi* nézete alapján így válaszol: „A nemzetet nem érthetjük csupán azokat, kik éppen most egy országban a politikai jogoknak részesei, sem azokat, akik egy nyelven beszélnek. A nemzet azok közössége, kik a földrajzi viszonyok és a közös múlt erejénél fogva az emberiség egyetemes körén belül egységet alkotnak más, hasonló egységek mellett, azoktól határozottan elkülönült szervezettel.” (Imre, 1912. 64. o.).

Ebben az egységben lehetnek igen különböző alkotó elemek, ezek egymással küzdhetnek is, de azért ezek nem önmagukban, hanem csak együtt testesíthetik meg az egész emberi közösséget. „A nevelésnek ezt az egységhez tartozást kell az egyesekben tudatossá tenni, ezért a nevelés soha sem vonatkozhatik az így értett nemzetek csupán egyik részére, hanem mindig az egészre”. (Imre, 1912. 69. o.) „Azt a valóságot, hogy a nevelés a nemzet körében folyik és arra hat, egybe kell foglalni azzal a szükséglettel, hogy a nevelést minden részletében a *nemzeti tudatosság* jellemzi. *Ez a nemzetnevelés*. Jelenti a nevelői gondolkozás határozott irányát, amelyen az egyéni és társadalmi igény együtt van, s jelenti a nevelésnek ezen alapuló és céltudó munkáját, mely minden szükségletét kielégíti”. (Imre, 1912. 71. o.) Tartalmában azt jelenti, hogy nem engedi elveszni tagjait, biztosítja a lehetőséget mindenki számára jogai gyakorlására, erre képessé teszi őket, gondoskodik arról, hogy ez ne egyesek jóakarátának, hanem az egész tervszerű

nemzetnevelésnek folyománya legyen. A nemzet központi szerepe a *cél* felfogásában érződik meg. A célban pedig együtt érvényesül az emberiség, nemzet és egyén. A közvetlen cél az egyén érvényesülése a közösségen belül. „Az egyén szabadsága éppen nem csökken azzal, hogy szem előtt tartjuk nemzetéhez tartozását, a fejlődése elé nem állítunk korlátokat, sőt biztosítjuk szabad kifejlődését egyéniségének. Így alakul ki benne a közösségi tudat, megerősödik benne, hogy részt kell vennie a közösség munkájában.” (*Imre*, 1912. 76. o.) Az egyén személyiség lesz az erkölcsi tudatosság alapján. (*Schneller* szavai).

Imre Sándor mindenik vonatkozó munkájában hivatkozik az *önismeretre*, mint a nemzetnevelői munka kiindulási alapjára. *Paulsen* „*System der Ethik*” című művére utalva mondja: ugyan nincs teljes önismeret, az ösztönszerű önismeret nem önismeret. Ezzel szemben a tudatos önismeretet sürgeti. Csak így lehet munkálni minden emberben a nemzetiség, a polgári erény, igazságérzet és hazaszeretet érzését.

Összeveti a *társadalmi nevelés* fogalmát is a nemzetneveléssel. Azt mondja, hogy a társadalom számára a társadalom általi nevelés mint a nemzet és a nemzet által való nevelés nincs leszűkítve, csak pontosabb a meghatározása, közvetlenebb és világosabb a célja. Úgy mint *Széchenyi* e kérdésben kifejtett nézeteit értékelve: „... azzal, hogy a nemzetet az emberiség megtestesítőjének tekinti, felül emelkedik azon az irányzaton, amely a nemzetet önmagában állónak, érdekeit minden mástól függetlenül a nemzet egyéni érdekének kívánja feltüntetni”. (*Imre*, 1904. 150. o.). Természetesen nem hagyja ki ebben az *anyanyelv* művelésének kérdését sem, hiszen „az anyanyelv a hazaszeretet és közlélek anyja”, s fontos eszköze a nemzetnevelésnek. De felsorolja a többi iskolai tárgyakat is, így jelöli ki *A nemzetnevelés* című könyve II. részében a nemzetnevelés megszervezésének az útját. Bírálja a kor köznevelését, vizsgálja a nemzet állapotát. Megállapítja, hogy a nemzet *nem egységes* (1912-ben írta ezt a könyvet). Ezt meg kell valósítani az egyéniség társadalmisítása által. Ez pedig csak közösségben lehetséges, a nemzetben. *Széchenyi* „*Stádiuma*” alapján mondja, ahol van nemzet, ott annak belső fejlesztése a cél, ahol nincs nemzet, ott nemzeté alakulását kell megvalósítani, ami azt jelenti, hogy minden lakosnak emberi jogaiban részesedni kell. Így az összetartozás érzése kifejleszthető. A nemzet érdeke, hogy a nevelés ne legyen egyoldalú, hanem minden népréteg minden irányú kifejlesztésére adjon lehetőséget (*Imre*, 1912. 130. o.).

Ha mármost *Imre Sándor* nemzetnevelői gondolatait mérlegre tesszük, összevetjük akár korunk napi felvetéseivel, akár külső, a kisebbségbe szorult magyarság érdekeivel, harcaival, magasra emelhetjük azt a nemzetnevelői koncepciót, amely a közösség és az egyén érdekének egyformán biztosít helyet a nevelésben. Azt írja a *Széchenyi és a magyar nevelés jövője* című könyvében: „Nem lehet az embereket érdekeikkel ellentétes dolgokra kényszeríteni. Mindenkivel meg kell kerestetni az őt érdeklő célt, a köznevelés segít abban, hogy az egyéni célok a nemzet érdekébe is beletartozzanak”. (*Imre*, 1913b.) Óv az előítéletektől, a „nemzeti gögtől”, önhittségtől, elbizakodottságtól, idegenmajmolástól. A „*kiművelt emberfő*” munkálásában nem tesz különbséget magyar és nem magyar között, úgy mond: „Minden kifejlődés, erő, érték és szerencse legmélyebb sarkalata a kiművelt emberfő”. Ez az alapja minden nemzeti tudatosságnak. Az erre való nevelés a nemzetnevelés (*Imre*, 1932).

A nevelélmélet rendszere Imre Sándor neveléstanában

Több írásában is alapelve, hogy a neveléstan szoros kapcsolatban van az életpályával, a tanítóképző intézetekben pedig ez a legfontosabb tárgy. Ez a központ. Két olyan könyve van, amely egységes keretben tárgyalja neveléstanát: (1) *Neveléstan* (1928) és a *Népiskolai neveléstan* (1932). A „*Neveléstan*” előszavában írja, hogy „Magyar nyelvű, a magyar nevelői gondolkodás történetéből és eredményeiből kiemelkedő, az érintkező tudományok magyar irodalmát is feldolgozó neveléstudományi kézikönyv szükségét negyven év óta érzem; az a tervem pedig, hogy a nekünk való nevelésnek nemcsak kereteit és alapelveit jelöljem meg, hanem a részleteit is egyöntetűen kifejtsem, kb. harminc éves” (Imre, 1928). Az Előszó jegyzeteiben hozzáteszi, hogy „a nevelői tudatosság fejlesztése és a magyar nevelői gondolkodás fejlődési menetébe való beillesztése céljából ma is tanulmányozást kívánnak *Schneller István* (1847–1939) művei közül a *Pedagógiai Dolgozatok* (I–III, 1900, 1904, 1910) és más tanulmányok, különösen a kolozsvári országos tanárképző intézet gyakorló középiskolájának tanszervezetésére és tantervére vonatkozó Javaslat, valamint *Kármán Mór* és *Waldapfel János* munkái”.

A könyv bevezetőjében abban jelöli meg a nevelés feladatát, hogy „a nevelő mindig a maga korát és nemzetének életét alakítja a növendék alakítása útján: a nevelés közvetlen feladatát abból kell megállapítani, hogy milyen emberekre van szükség” (Imre, 1928.). A nevelői gondolkodás, a gyakorlatiaság, a nevelés és a köznevelés kapcsolata kérdések alkotják a vezető szempontot, benne a tanító és a tanuló munkája. Úgymond: „[...] mindent, amit a nevelés feladatainak ismerünk meg, a magyar nevelés jelenlegi feladatának kell tekintenünk”. Ugyanakkor lehetőséget kell adni arra is, hogy az olvasó a személyes meg gondolás és önálló állásfoglalás útját járja. A nevelés fogalmát Imre így határozza meg: „a nevelés a közösség életéből fakadó s arra ható, az egyén kifejlődését tudatosan elősegítő, huzamos ideig tartó szellemi tevékenység, amellyel a fejlettség magasabb fokán lévők céltudatosan és tervszerűen alakítják a kevésbé fejletteket, amíg az alakítást az önállóság ki nem zárja” (Imre, 1928. 38. o.).

Különösen fontosnak tartja a *nevelői hivatást*. Figyelme a nevelés körülményeire is kiterjed, itt elsősorban a társadalmi miliőre gondol. Amikor pedig a nevelés szándékolt eredményeiről beszél, akkor számba veszi a gyermek, a növendék fejlődését, és azokat a biológiai, lélektani, szociológiai, történelmi, néplélektani kérdéseket, amelyek valóságosan meghatározzák a növendék fejlődését. Ebben a tekintetben nevelélmélete a magyar viszonyokra szabott azokhoz alkalmazkodik. Mindig visszatér mestere, *Schneller István* pedagógikájához, annak kritériumai alatt még a pedagógia szót is helytelennek tartja. A nevelés célját a nevelés fogalmából levezetve a *helyesen felismert tényekből* határozza meg azt a tárgyi alapot, amely megfelel a valóságnak. Ebben érvényesül a közösségi és egyéni szempont.

Kenyeres Elemér (1891–1933), *Claparède* és *Piaget* tanítványa úgy foglalta össze *Imre Sándor* pedagógiáját, hogy szerinte „A helyesen értett nevelés célja szerint a haladás útjának szabadabb tétele, módja a lehető tökéletes tárgyiasság, amely mindent a maga érdeke szerint becsül s a különböző áramlatok között minden színezet nélkül érvényesíti az igazságot”. (Imre, 1912. 54. o.) A nevelés általános fogalmának tárgyalásakor

is visszatér *Imre Sándor* a nemzetneveléshez, ebben a vonatkozásban az ember társaslé-nyű mivoltából vezeti le a nemzet fogalmát, amely az egyes ember és az emberiség között álló kategória. Ez jelenti az egyén számára az egész közösséget, amely az általános közösségi (szociális) tudatosság szerint határozottabb, tisztább nemzeti tudatossággá alakul. De itt is kiemeli, hogy a nemzet nem önmagában van, hanem sok nemzet együtt alkotja az egyetemes, emberi közösséget. „Az egyén egy ember a nemzet sok tagja között; a nemzet egyéni alakulat a közösségben, az egyetemes emberit egyéni sajátosságai-
ban tükrözi” (*Imre*, 1912. 8. o.).

A nevelés feladatai, eszközei, eredményei, korlátai, szervezete után a köznevelésről, benne az iskoláról, annak külső, belső szervezetéről, szülőkről, tanulókról, tanítókról szól a „Nemzetnevelés”, ezeket a kérdéseket külön-külön is részletezve, de a hazai viszonyoknak megfelelően tárgyalva, összevetve a nemzetközi irodalomban idevonatkozó álláspontokkal. A testi, értelmi, érzelmi nevelés és e három kölcsönös egymásra-hatásának bemutatásával, „A magyar nevelés mai feladatai” című összefoglalással zárja a könyvet.

Ez a „Neveléstan”, bár a nevelés elméletét adja, a valóság ismeretén épül, a magyar személyi, tárgyi, iskolaszervezeti adottságokra támaszkodik, ebben különbözik minden általános neveléstantól. Nem megfoghatatlan elmélet, hanem a mindennapi gyakorlaton és tapasztalaton kidolgozott nevelési rendszer.

Ez vonatkozik *Imre Sándor* másik neveléstanai könyvére, a „Népiskolai neveléstan”-ra is (1932). Itt a tanítói hivatás ismertetéséből indul ki. Úgy mond: „A népiskolai tanító feladata az, hogy a gyermeket segítse eligazodni a sok tapasztalás között, készítse elő az önálló életre, minden területen segítse a fejlődésben”. „A nevelő – mondja tovább – az, aki a másokat érő hatásokat összefogni, irányítani, felhasználni állandóan törekszik”. Más az idomítás és más a nevelés. A cél, hogy az ember teljesen kifejlődjék. Ebben benne van az egyéni és közösségi cél egyaránt. *Schneller* tanítását veszi át itt is, amikor azt mondja, hogy *személyiségekké* kell nevelni az egyéneket. E szerint a személyiség az egyént alkotó vonások egysége (*Imre*, 1932. 16. o.). A személyiség *Schneller* szerint erkölcsi jellem, azaz tudatos és nemes egyéniség. Ebben kap értelmet a nemzetnevelés is, mint a nemzeti tudatosságra nevelés. A nevelés eszközei: gondozás, tanítás, oktatás, jutalmazás, büntetés. Utóbbi kérdésében *Imre* nagyon humánus és a pedagógiai szereptől meghatározott, segítő szándékú. Részletezi az iskolai és iskolán kívüli nevelői munkát. A gyermek fejlődésének szakaszait veszi alapul – *Nagy Lászlóék* nyomán – benne a gyermek testi-lelki adottságait, a szorongó, gátlásos gyermektől az egészséges gyermekig. Kiterjed figyelme az oktatás módszereiben a magyarázat, beszélgetés, gyakorlás, megértetés, gondolkodtatás és a képzelet nevelésére, ügyel az oktató-nevelő munka hangoztatására (*Imre*, 1932. 109. o.).

Az erkölcsi nevelésre vonatkozóan abból indul ki, hogy „az erkölcs az ember véleményében, cselekedeteiben, egész magatartásában megnyilatkozó szellem.” Nagy szerepet szán a kedélynevelésnek.

A tanító szolgálatáról, a tanító magánéletéről és közszerepléséről szóló rész után a *nevelői gondolkodás* kifejlesztésének útjaira ad tanácsokat. Végül a nevelési kérdések

magyar irodalmáról, a hazai és külföldi használható folyóiratokról, könyvekről ad összefoglalót, amelyek segítik a tanítót munkájában.

Imre Sándornak mindkét neveléstan könyve *magyar neveléstan*. Ezért is fogadta lelkedéssel *Karácsony Sándor* is, aki pedig kritikus elme volt. Az, hogy a nemzetnevelés gondolata mindkettőben benne van, azzal magyarázható, hogy a nemzet fogalma *Imre Sándornál nem tény, hanem törekvés*, az általa elképzelt nevelés pedig – az egyének jellemekké formálásán keresztül – az igazi személyiségek számának lassú szaporodását hozza.

Makkai Sándor a „Magyar nevelés, magyar műveltség” (1937) című könyvében viszi tovább *Imre Sándor* gondolatait. Ő is *Böhm* filozófiájára, *Schneller* személyiség-pedagógikájára épít. Így volt meghatározó a már említett *Böhm-Schneller* iskola a század első 50 évének pedagógiai gondolkozásában. De beletartozik ebbe az erdélyiség, a soknemzetiség ismerete is.

Imre Sándor, a kultúrpolitikus

Imre Sándor személye, szerepvállalása történelmünk kritikus szakaszaiban több oldalról volt támadásnak kitéve. Az ellenforradalmi rendszer – ahogy a Horthy-korszakot a köztudatban nevezni szokták – szemére vetette, hogy 1918 november 9-től 1919 március 28-ig közoktatásügyi államtitkár volt, 1919 augusztusában ügyvivő miniszter, 1924-ig adminisztratív államtitkár. Ebben az elmarasztalásban kétségtelenül benne volt a két világháború közti Magyarország vallási versengése, s mint reformátust – a kormányzó is református volt – a legitimisták oldaláról és a keresztény kurzus részéről érték támadások. 1945 után a nemzetnevelés koncepciója miatt ítélték reakciónak, nacionalistának, illuzionistának. Ennek ellenére a nehéz kül- és belpolitikai helyzetekben tőle várták az iránymutatást, hazánk léte-nemléte, Nyugathoz vagy Kelethez csapódása kérdésében. Álláspontját, véleményét a *Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés* című, 1942-ben megjelent könyvében tette közzé.

Imre Sándor közéleti szerepe sokrétű. Belső munkatársa volt a Néptanítók Lapjának, 1917-ben megindította és szerkesztette a Magyar Pedagógiai Társaság Könyvtárát, amelyben több tanulmánya jelent meg. 1922–1926 között elnöke volt a Magyar Gyógy-pedagógiai Társaságnak, 1923-tól a Kisdiednevelők Országos Egyesületének. 1925-től a szegedi egyetem pedagógiai tanszékének tanára volt, megalapította és szerkesztette is a Szülők Könyvtárát, írt egyetemi kérdésekről, iskolai reformokról, egyetemi nevelésről, cikkei jelentek meg a *Család és Iskola*, a *Protestáns Szemle*, az Országos Református Jogakadémia Évkönyvében, a *Kisdiednevelésben*. Minden időszerű kérdésben kikérték véleményét. Művelődéspolitikai elgondolásait *Heksch Ágnes* foglalta össze 1969-ben (*Heksch*, 1969). Szerzte az országban tartott előadásokat. 1901–1906 között a Magyar Pedagógiai Társaság titkára, 1906–1908 között pedig az Országos Középiskolai Tanár-egyesület kolozsvári körének alelnöke. 1904–1908 között az Erdélyi Múzeum Egyesület titkára, 1908-tól a Magyar Gyermektanulmányi Társaság titkára, majd elnöke volt. Ugyanígy elnöke volt az Országos Polgári Iskolai Tanár-egyesületnek, igazgatósági tagja az Országos Középiskolai Tanár-egyesületnek, választmányi tagja a Tanítóképzőintézeti

Tanárok Országos Egyesületének, tagja a Filozófiai Társaságnak, Irodalomtörténeti Társaságnak, 1915-től az Országos Közoktatásügyi Tanácsnak.

„A nevelés sorsa és a szocializmus” című munkájában már 1909-ben hitet tett a demokratikus művelődéspolitikával szemben. *Natorp* „Sozialpädagogik” 1895-ben megjelent műve alapján foglalkozott a nevelés és társadalompolitika összefüggéseivel, de ellene volt az osztályharcnak, helyette a „meg nem valósított demokratikus nevelési elgondolásait foglalta össze benne.” Harcolt minden ellen, ami megosztotta a magyar társadalmat, az egyházi iskolák ellen is. E kérdésben felül tudott emelkedni az egyházi konfesszionális kötöttségein is, előbbre valónak tartotta a nemzet egységének gondolatát. A szigorú tárgyiaság szerint becsülte a nevelési törekvéseket.

Az említett Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés című könyvében előbb az 1914 előtti írásait foglalta össze *A magyarság belső állapota és nevelésünk feladatai* címen. Ebben foglalkozik a szociális pedagógia, az állampolgári nevelés, a divatosá váló pszichologizmus kérdéseivel, amelyekkel szemben a nemzetnevelés eszméjéhez tér vissza, amivel egységessé kívánja tenni a művelődési politika és az iskolai nevelés aprólékos munkáját (*Imre*, 1942. 12. o.). A II. részben a Néptanítók Lapjában megjelent cikkei vannak, amelyekben az osztálybéke, a szocializmus és a szociális pedagógia lényegi különbségét fejt ki. Heksch Ágnes elmarasztalja Imre Sándort hivatkozott munkájában egyrészt kritikái idealista felfogása (Böhm hatása), másrészt az osztályérdeken felüli pedagógiai szemlélete miatt. Ismét foglalkozik „Az állampolgári nevelés az elemi iskolában” című előterjesztésében a nemzetneveléssel, amely „nem jelent egyebet, mint a nevelés valamennyi mozzanatának egyöntetűen a nemzeti gondolattal való áthatását. A nemzeti gondolat pedig ebben az értelmezésben nem jelent nemzeti szűkkörűséget, hanem csupán az egyének adott életviszonyainak következetes érvényesítését”. A nemzetnevelés minden nemzet számára érvényes, benne „a nemzet fogalma az irányadó” (Idézi Heksch Ágnes i.m 1969. 48. o.). Csak a megvalósítás módja más, de a cél, az egyetemes emberi tökéletesedés felé való haladás, ezért „a nemzetnevelésnek minden egyes nemzet körében nemzetivé kell válnia”. (*Heksch*, 1969).

„A neveléstudomány mai feladatai” című 1935-ben Szegeden megjelent tanulmányában olvassuk: „A matematikát kivéve a megismerésnek vannak olyan területei, olyan kérdései, amelyek a föld különböző pontjain a népek életében eltérően jelentkeznek”. A nevelés alapjai azonosak, de a részletek minden országban mások (*Imre*, 1935. 4. o.).

Tettamanti Béla (1936. 57. o.) megfogalmazásában a közösség egységes lelki formálása a nemzetnevelés, mivel saját történelmi és kulturális életközösségei számára készít elő. Ez nem jelent egy nemzet számára sem kizárólagosságot, hiszen a nemzetiségekkel szemben is azt az álláspontot képviseli, hogy „ne elnyomói legyünk más nyelvű testvéreinknek, de megbecsülői” (idézi *Heksch*, 1969. 74. o.).

Imre Sándornak a Károlyi-kormányban vállalt szerepéről *Heksch Ágnes* tárgyilagos összefoglalást ad. A közoktatás-szervezési kérdések közül kiemelik *Imre Sándor nemzetiségsszemléletét a kulturális autonómia tükrében*. *Heksch Ágnes* idézi *Imre Sándornak* az „Új nemzedék” című lapban „A nemzetiségi iskolák” címen írt sorait (1917): „Menj el abba a román faluba, tudod a nép nyelvét, ismered szokásait, kezd el a gyermekeknek nevelését a nép nyelvén, folytasd a gyermek és a nép iránti szeretettel, nemzeted

iránti lelkesedéssel, ismertes meg tanítványaival az egész hazát, benne az ő fájának helyzetét, a közös múltat és a közös érdekeket.” Az 1918. november 8-án kiadott rendeletében Imre a tanítás nyelvét az illető községnek, illetve iskolafenntartónak a nyelvét írta elő. A magyar nyelv tanítását mellőzhetőnek tartotta az I–II. osztályokban. (*Heksch*, 1969). 1919-ben a középiskolákra vonatkozóan is hasonló rendeletet fogalmazott meg.

A Tanácsköztársaság alatti működéséhez tartozik az *iskolák államosításának* a kérdésében vallott felfogása, de a *nyolcosztályos népiskola* gondolata is az övé volt. Az iskolai hitoktatás beszüntetése kérdésében inkább a rendelet rosszindulatú félremagyarázásának alapján tartotta azt elhamarkodottnak. Az iskola és egyház elválasztásának, a vallás szabad gyakorlatának deklarálásával a demokratikus iskolapolitika megvalósítása volt a célja, hiszen már A nemzetnevelés című könyvében is szólt a vallásfelekezeti nevelés nemzetet megosztó mivoltáról. Az 1919. november 9-én megnyílt szabadoktatási előadóképző tanfolyamon tartott előadásának is központi gondolata volt a nemzetnevelés, amely fogalom és kifejezés a magyar nevelői gondolkodás alkotása. Utal *Wesselényi* „Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében” című művére, aminek alapján ekkor is hangsúlyozza, hogy „a magyarságnak egyetlen menedéke lehet csak, ha a neveléshez fordul”. (*Heksch*, 1969. 157. o.)

Bár menesztették a minisztériumból, *Vass József* minden ellene való áskálódás dacára is igénybe vette tudását. 1921. március 19-én Imre A köznevelés ügyében címen beadványt nyújtott be *Vass Józsefnek*. Ezeknek kéziratait a Ráday Könyvtárból *Heksch Ágnes* dolgozta fel, így munkája e tekintetben forrásértékű. *Imre Sándor* azonban szembeszállt *Kebelsberg Kunó* egyes kultúrpolitikai intézkedéseivel is. Ekkor már a budapesti József Nádor Műszaki és Közgazdaságtudományi Egyetem tanára volt. Megóvja a nemzetnevelés fogalmát attól, hogy a faszizmus kisajátítsa, sőt bátran kiáll, amint a Magyar Út 1943. februári számában közölte, a Nagykőrösön a Darányi-diákház ünnepségén tartott beszéde bizonyítja. Óvta a nemzetnevelés fogalmát a faji jelszóktól, elkeserítette az elnemzetietlenedés, művelődéspolitikai terveiről haláláig nem mondott le. (idézi *Heksch Ágnes* 1969. 208. o.).

Imre Sándor, a közoktatásügy szervezője

Amint az eddigiekből is kitűnik, *Imre Sándor* nevelői és művelődéspolitikai szemléletét két vezérgondolat irányította: egyik a mesterétől, *Schneller Istvántól* kapott *személyiségnevelés* elve, másik a *nemzetnevelés*. Bárhol tartott előadást, hazai vagy nemzetközi fórumokon, a rádió szabadegyetem sorozatában, vagy akár a Morálpedagógusok IV. Nemzetközi Kongresszusán, az erkölcsi személyiség mint jellem kifejlődését nevezte meg a nevelés feladatának. Nemzetnevelési gondolatai nemcsak elméleti megfogalmazások, hanem a magyar nevelői munka gyakorlatára ható eszmék kívántak lenni. Ettől nem tért el. *Karácsony Sándor* „A magyar világnézet” (1941) című könyvében írta: „Nincs meghatóbb jelenet, legalább az én személyes élményeim között nincs annál, amikor 1919. november 9-én *Imre Sándor* a túlfűtött lelkeknek előadást tart a nemzetnevelésről” (153. o.). Felteszi a kérdést: Mi az *Imre Sándor* tragikus vétsége? A felelete: a valóság tisztelete. „A huszadik századeleji tudós tisztában van véle, hogy a magyarság

mint nemzet sem nem egységes, sem nem öntudatos [...] Megmaradásunknak egyetlen lehetősége ez” (Karácsony, 1941). Ezek az elvek érvényesültek Imre oktatáspolitikai és oktatásszervezési tevékenységében is.

A magyar közoktatásügy átszervezésére, népünk és hazánk viszonyaihoz való alkalmazására több oldalról voltak törekvések. Nagy Lászlóék, Szabó Dezső, Németh László, Karácsony Sándor is foglalkozott ezzel. Imre Sándor az 1912-ben kiadott *A nemzetnevelés* című könyve „A magyar nemzetnevelés szervezésének főszempontjai” fejezetében dolgozta ki köznevelési rendszerét. Az 1941-ben kiadott „A gazdasági középiskolák része a köznevelésben” című könyvében fejleszti tovább ide vonatkozó koncepcióját (Imre, 1912).

A *nemzetnevelés* című könyvében mint követelményt emeli ki a nevelés általánosságát (Imre, 1912. 108. o.) és a nevelés egységes voltát. Az állami, községi, egyházi, társadalmi és magániskolák zürzavarában az *állami közoktatás* mellett van, Eötvös művelődéspolitikai felfogása híveként a kötelező állami népoktatást hirdeti, egységes nevelői eljárást minden egyoldalúság ellen. A feladat és a cél az, hogy minden néprtegnek adjon lehetőséget a minden irányú kifejlésére (Imre, 1912. 130. o.).

E szempontok szerint bírálja az egyes iskolatípusokat. A könyv II. részében a magyar nemzetnevelés megszervezésének útját mutatja meg. Új köznevelési törvényt sürget, az egyházi iskolák szekularizációjának a híve annak ellenére, hogy részt vett a református egyházi iskolák felügyeletében. Másik szempontja a *köznevelés nyilvánossága*. Ide tartozik az *iskolaszékek*, *nevelési tanácsok* felállítása, a *közös tanterv*, a *nyolcosztályos népiskola*. Állásfoglalása szerint a hit- és erkölcstan nem tartozik az állami iskolai tantervbe.

Ehhez a tervhez kidolgozta az *állapotrajzok* kérdőpontjait, amellyekkel fel kívánta mérni minden település adottságait, statisztikai, szociális, kulturális viszonyait, a közösség szellem-erkölcsi, tradicionális jellemzőit (Deák, 1943b). De tájékozódni kívánt a tanítók műveltségéről, a községek, települések értelmiségének helyzetéről, azok közéleti magatartásáról is.

A köznevelés korszerűsítésére vonatkozóan a polgári demokratikus forradalom államtitkáráként dolgozta ki a közoktatásügy átszervezésének tervét (Heksch, 1969. 75. o.). Ebben három lépcsőfokot állapított meg: (1) Az átmeneti idő szükségleteiről való gondoskodás, (2) Nyomban megindítandó új szervezések, (3) a köznevelés gyökeres reformjának előkészítése (Közli Heksch Ágnes i.m. 1969. 80. lapján). Nem erőszakosan, nem radikálisan, hanem zökkenőmentesen akarta átszervezni a közoktatást. Általános és egyöntetű népnevelést hirdetett, nem közoktatásról, hanem *köznevelésről* beszélt. Elve az volt, hogy nemcsak külső szervezeteiben kell megváltoztatni a közoktatási rendszert, hanem az iskolák belső életének, tanulmányi rendjének, a tanító-tanárképzésnek a rendjét is felül kell vizsgálni. Az ifjúság nevelésében szem előtt kell tartani az alkotó munkára nevelést, de szó van ifjúsággondozásról, családvédelemről is. Igyekezett kielégíteni az alsófokú képzéssel, a továbbtanulással, a szakképzéssel kapcsolatos elvárásokat. Ehhez részletezte a népiskolák, polgári iskolák, gimnáziumok reformterveit. A *Kebelsberg Kunóhoz* benyújtott reformtervében is külön-külön beszélt az egyes iskolatípusokról.

Reformterveit továbbfejlesztette az 1941-ben kiadott már, említett „A gazdasági középiskolák része a köznevelésben” című munkájában (Imre, 1941), melyben az 1934. évi

XI. tc.-re és az 1938. évi XIII. tc.-re reagálva valamennyi szakiskolát egymás mellé állította, meghatározva az egyes szakiskolák sajátosságait, de nem hagyta figyelmen kívül ezeknek az iskoláknak a nevelő-intézményi mivoltát sem.

Imre Sándor kiérlelt és szinte hitvallásként hirdetett nevelési gondolatai mellett kitarított élete végéig. Ellene volt minden egyoldalú, vallási, faji vagy másjellegű megkülönböztetésnek. Mind elméleti munkáiban, mind oktatáspolitikai szervező munkájában következetes volt alapkoncepciójához, a nemzetneveléshez, a nemzet egységét és ennek szolgálatát tartotta a nevelés feladatának.

Imre Sándor helye a magyar pedagógiai irodalomban

Imre Sándor pedagógiai gondolatainak és rendszerének értékelésénél felmerül a kérdés, hogy mennyiben felel meg az az egyetemes pedagógia mint tudomány követelményeinek. Nem szűkkörű-e az a szemlélet, amellyel a magyar nevelési feladatok és a történelmileg kialakult nézetek vizsgálata alapján állapította meg a nevelés feladatát, szervezeti kereteinek tervét? Értékelői között a már említett *Heksch Agnes* „A neveléstudomány magyar feladatai” című 1935-ben megjelent könyvéhez fordult, onnan várta és adta meg a feleletet.

Imre Sándor a pedagógiát mint tudományt az egyetemesség szempontjából nézte, de rámutatott arra, hogy vannak különleges feladatai is. Ide tartozik a nevelésügyi kutatás egyes népek körében, az összehasonlító neveléstudomány is. Nem lehet hátrányos helyzetben a kis népek neveléstudománya a nagy népek ilyen alkotásai mellett. Gondolt itt a Monumenta Germaniae Pedagogica sorozatra, amelynek alapján *Fináczy Ernő* már 1906-ban felvetette a Monumenta Hungariae Pedagogica kiadását.

Arra is utalnunk kell, hogy 1867 után megindult ugyan az önmagunkra eszmélés (*Imre Sándor* kifejezése), s ebben a hazai nevelési hagyományok feltárása, feldolgozása, amely kutatások egyedül reánk tartoznak, helyettünk nem végzi el ezeket senki.

Azt is látjuk *Imre Sándor* munkásságában, hogy még a nemzetnevelés sajátosan magyar koncepciójában sem feledkezett meg a neveléstudomány egyetemes eredményeinek ismeretéről, felhasználásáról. Hangsúlyozta, hogy minden új pedagógiai törekvésnek, amely a világban bárhol jelentkezik, nálunk más alapokon és viszonyok között kell és lehet érvényesülnie, bár a végcél azonos. Az is szükséges, hogy lássuk, mennyit értünk el a nevelés általános feladataiból, mit várhatunk a gyakorlati megvalósítástól, annak milyen feltételei vannak. *Imre* ezeknek az egybevetésével mutatja meg, hogy „A műveltségünk népünk különböző részeinek minősége és állapota egyetlen más néppel sem egyezhet meg, további fejlesztésében tehát nem szabad és nem lehet ilyen úton járni” – vagyis a neveléstudományt nem lehet sematizálni.

Hasonlóan fontos gondolata, hogy téves az, hogy a neveléshez mindenki ért. A nevelői hivatásra, a feladatok megoldásához fel kell készülni, ismerni kell a körülményeket, a részleteket. A nevelésszociológia is hozzátartozik a tények ismeretéhez, de ugyanígy a gyermektanulmány, a neveléstan, a környezet, a nemzet állapotának ismerete. A magyar neveléshez magyar alapokat kell keresni, s ezt a magyar neveléstörténet adja. Arra is ügyelni kell, hogy milyen eljárás felel meg a magyar növendék testi, lelki, szellemi alka-

tának, hogyan kell elrendezni a nevelés menetét, hogy az megegyezzen a tanuló testi-szellemi fejlődésével, és hogy a köznevelésnek milyen szervezete elégítheti ki a nemzet minden részének nevelési igényeit. Az egyéni és közösségi nevelés összhangjával is foglalkozni kell. A nemzeti és az emberiség haladásának végső célja szerinti magyar nevelésrendszert *Imre Sándor* bekapcsolta az egyetemes emberi haladás pedagógiai szolgáltatásának útjába. Ennek alapján fogalmazta meg nevelői és nemzetnevelői gondolatait. Ezeknek a szempontoknak szigorú erkölcsi mértékkel való kezelése *Imre Sándort* az egyetemes nevelési kutatás és a magyar nevelési rendszerének kidolgozása szerint teszi az egyetemes és magyar pedagógia kiemelkedő alakjává.

Emlékezés halálának 50. évfordulóján (1877. október 13. – 1945. március 11.)
(Előadás a Comenius Társaság Sárospatakon 1995. augusztus 25-én tartott felolvasó ülésén.)

Irodalom

- Ady Endre (1954) *Petőfi nem alkuszik, Ady a válogatott cikkei és tanulmányai*. Szépirodalmi Kiadó. 306–328. Budapest.
- Apáczai Csere János (1907): *Ébresztő szava*. Család és iskola előadásában. Budapest.
- Apáczai Csere János (1658): *Székfoglaló beszéd: Oratio de summa scholarum necessitate*. Kolozsvár (Fordította: *Felméri Lajos*, 1894.).
- Bartucz Lajos (1943): *A magyarnép*. Műveltség Könyvtára IX. kötet.
- Deák Gábor (1943a): *A nemzetnevelés pedagógiai és pszichológiai alapkérdései*. Kolozsvár.
- Deák Gábor (1943b): Helyzettérképek szerepe a nevelésügy szervezésében. *Néptanítók Lapja*, 226–230.
- Eötvös József (1851): *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. Budapest.
- Eötvös József (1870): *Képviselőházi beszédek*.
- Eötvös József (1886): *Beszédek*. Budapest.
- Felméri Lajos (1890): *A neveléstudomány kézikönyve*. Kolozsvár-Budapest.
- Heksch Ágnes (1969): *Imre Sándor művelődéspolitikai rendszere*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Imre Lajos (1992): A gyermek vallása. In: Magda van Ende (szerk.): *Imre Lajos élete és teológiai munkássága*. Budapest.
- Imre Sándor (1898): *Alvinczi Péter kassai magyar pap élete*. Hódmezővásárhelyi nyomda, Hódmezővásárhely.
- Imre Sándor (1901): Pálya kezdetén. In: *A magyar nevelés körvonalai. Studium*, Budapest. 2.
- Imre Sándor (1904): *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről*. Politzer Zsigmond és fia nyomda kiadása, Budapest.
- Imre Sándor (1905): A magyar nevelés történetének jelentősége. *Magyar Peadegogia*, 14. 1–17.
- Imre Sándor (1907): *Apáczai Csere János*. Stief, Kolozsvár.
- Imre Sándor (1909): *A nevelés sorsa és a szocializmus*. Franlin, Budapest.

Szemle

- Imre Sándor (1912): *A nemzetnevelés*. Ajtai K. Albert nyomda, Kolozsvár.
- Imre Sándor (1913a): *Báró Eötvös József művelődéspolitikája*. Stephancum nyomda, Budapest.
- Imre Sándor (1913b): Széchenyi és a magyar nevelés jövője. *Magyar Természettudományi Szemle* **6**. 1–20. Széchenyi sorozat, Budapest.
- Imre Sándor (1917): A nemzetiségi iskolák. *Új nemzedék*, **4**. 575–594.
- Imre Sándor (1925): *A családi nevelés főkérdései*. Stúdium, Budapest.
- Imre Sándor (1928): *Neveléstan*. Stúdium, Budapest.
- Imre Sándor (1930): *A neveléstudomány magyar feladatai*. Acta Litterarum ac scientiarum Regiae Hungaricae Francisco-Josephinae, Sectio Philosophica. Tam. 6. Fasc. 1. 1–136.
- Imre Sándor (1932): *Népiskolai neveléstan*. Stúdium, Budapest.
- Imre Sándor (1939): *A neveléstudomány mai feladatai*. Szeged.
- Imre Sándor (1941): A gazdasági középiskolák része a köznevelésben. In: *Közlemények a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Neveléstudományi Intézetéből 1. sz.* Studium, Budapest.
- Imre Sándor (1942): *Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés*. Studium. Budapest.
- Karácsony Sándor (1941): *A magyar világnézet*. Budapest.
- Kemény Ferenc (1935): *Pedagógiai Lexikon*. Budapest, 252–253.
- Makkai Sándor (1911): *Bevezetés a személyiség pedagógiájába*. Ajtai kiadása. Kolozsvár.
- Szekfű Gyula (1943): *Mi a magyar?* Műveltség Könyvtára IX. kötet.
- Tankó Béla (1935): Böhm Károly. In: Kemény Ferenc (szerk.): *Pedagógiai Lexikon* 252–253.
- Tettamanti Béla (1936): *Nemzetnevelés*. Különlenyomat a Magyarságtudomány-ból. **57**.
- Varga Béla (1909): *A lelkiismeret*. (Disszertáció), Kolozsvár.